

УДК 94(438.9) "1953/1964"

ІДЕОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ОБРАЗУ «ЗАХОДУ» В ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИКАХ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ 1917 - 1964 РР.

О. А. Ярликова

Реферат: Метою статті є вивчення процесу трансформації образу «зовнішнього ворога» СРСР у конкретний образ «Заходу», через аналіз ідеологічної концепції радянської влади. У статті автор вивчає стратегію радянської ідеології в зображенні країн «Заходу», розкриває особливості введення ідеологічних маркерів та стереотипів у свідомість суспільства радянською ідеологією, виокремлює головні прообрази поняття «Захід» 1917-1964 рр.

Ключові слова: ідеологія, «Захід», образ, «зовнішній ворог»

Вивчення впливу ідеології на формування громадської думки є одною з головних проблем сьогодення. Сутність введення ідеологічних маркерів та стереотипів у свідомість суспільства вивчається багатьма сучасними суспільствознавчими та соціально-політичними дисциплінами через феномен об'єднання людей на основі спільної ідеї.

Процеси та засоби впровадження ідеології в людські маси вивчали Г. Шиллер, який детально дослідив способи маніпуляції суспільною свідомістю [1], А. Цуладзе, що займався вивченням політичної ідеології та створенням політичних міфів [2]; С. Кара-Мурза, який дослідив різні способи введення ідеології в масову свідомість [3], Г. Почепцов, який детально розглянув інструменти ідеологічного впливу на людську свідомість та особливості їх використання [4].

Більшість сучасних дослідників дійшли висновку, що ідеологія мобілізує суспільство у моменти кризи, і, коли криза подолана, інтерес до ідеологічних концепцій знижується. Тим не менш, як влучно зазначила російська дослідниця Н. Камардіна, з моменту виникнення радянської політичної системи, і до її падіння, роль ідеології постійно зростає [5]. Цей факт підтверджує унікальність радянської ідеологічної системи. З цього виходить **актуальність** вивчення процесу ідеологічного впровадження образу «Заходу» у свідомість радянської людини.

Керівництво СРСР добре розуміло значення ідеології у створенні потужної держави, тому ще з перших десятиріч існування Радянського Союзу почала формуватися багаторівнева ідеологічна система, що базувалася на жорсткій партійній цензурі. Автор дисертації погоджується з висновком К. Поппера, який вказує на явний догматизм радянської ідеології [6, с. 246]. Пропаганда вигідних для партійної верхівки ідей, перетворення їх на аксіоми, дозволило радянській владі отримати контроль свідомості більшої частиною радянських громадян. Це призвело до формування штамів та міфів у суспільній свідомості громадян УРСР.

Невід'ємним складником ідеологічної концепції радянської влади був образ «зовнішнього ворога». Для заідеологізованого радянського суспільства такий образ був необхідним консолідуючим чинником. Влучним є зауваження А. Фатєєва, який у дослідженні «Образ ворога в радянській пропаганді» доходить висновку, що головною причиною виникнення радянського варіанту «образу ворога» була наявність внутрішніх - соціально-економічних, політичних, ідеологічних, - і міжнародних протиріч [7, с. 248 - 252].

Основою радянської ідеології у формуванні зовнішнього «образу ворога» стали роботи В. І. Леніна, особливо економічний нарис «Імперіалізм як вища стадія капіталізму», написаний у Цюріху у 1916 р. і опублікований у Петрограді у 1917 р. Описуючи економічні проблеми капіталістичних країн світу, він пояснив небезпеку «імперіалістичної ідеології», яка проникала у робочий клас, і підвів читача до поняття політики «агресивного імперіалізму», що проводилася Великобританією, Німеччиною, Францією, США і Японією,

після чого зробив висновок про неминуче «вимирання» капіталізму [8]. У теоретичних роботах В. І. Леніна «паразитичний» і «загниваючий» капіталізм і його найвища точка – імперіалізм – вважалися перепорою для формування та розповсюдження комунізму, як ідеальної, кінцевої стадії розвитку світового суспільства.

На шостому з'їзді РСДРП (б), який проходив у липні – серпні 1917 р. у Резолюції з'їзду зазначалося, що революція в Росії є найбільш небезпечним моментом для «імперіалістів», і що між російською дрібнобуржуазною демократією і **«соціал-імперіалістами Заходу»** створився тісний союз, який підтримує «імперіалізм країн «Згоди», тобто Антанту. Так почала формуватися ідеологічна концепція «зовнішнього ворога» майбутнього СРСР, де «країни Злагоди» оголошувалися супротивниками радянської влади, а головним завданням партії на міжнародній арені ставало «сприяти на ділі зростанню міжнародної пролетарської революції» [9, с.372 - 373]. Так, радянська верхівка вперше звернулася до поняття «Захід» у відношенні до країн Антанти.

18-31 грудня 1925 р. у Москві пройшов XIV з'їзд ВКП (б), де першим з основних питань було обговорення зовнішньополітичного курсу СРСР і його взаємовідносин з капіталістичними країнами. На цьому засіданні Й. В. Сталін представив з'їзду політичний звіт ЦК щодо міжнародного становища, де дійшов висновку, що, не зважаючи на суперечності капіталізму, йде процес його «стабілізації». У Резолюції, прийнятій XIV з'їздом РКП (б) за звітом ЦК, зазначалося, що «гарантійні договори», укладені на Локарнській конференції, яка проходила з 5 по 16 жовтня 1925 року, «вістрям своїм спрямовані проти СРСР» і визначають розстановку сил для нової війни. **Головну небезпеку радянська влада бачила в Англії та Америці**, які «очолювали капіталістичний блок» [10, с. 13, 19, 26, 27, 514, 515, 516].

2 – 19 грудня 1927 р. у Москві пройшов XV з'їзд ВКП (б), де переглядався радянський зовнішньополітичний курс. У своїй доповіді Й. В. Сталін зробив висновок про те, що період «мирного співіснування» відходить у минуле, поступаючись місцем періоду «імперіалістичних наскоків і підготовки інтервенції проти СРСР», організованих, у першу чергу, **Англією**. У результаті з'їзду, першими пунктами генеральної лінії зовнішньої політики Радянського Союзу була оголошена боротьба проти підготовки нових імперіалістичних воєн, боротьба з інтервенціоністськими тенденціями Англії і посилення обороноздатності СРСР. Крім того, у рамках внутрішньопартійної боротьби за владу були поведені паралелі між опозицією і **«буржуазними країнами Заходу»** [11, с. 48, 347, 621, 1318]. Після звинувачення Й. В. Сталіним своїх супротивників у співробітництві з капіталістичними країнами, особливо з **Англією**, почав формуватися образ «імперіалістичної агентури», що ховається серед населення Радянського Союзу.

На XVI з'їзді ВКП (б), що проходив з [26 червня](#) по [13 липня 1930](#) р., у своєму виступі Й. В. Сталін приходив до висновку, що через загострення протиріч у капіталістичних країнах, вони формують реакційні групи міжнародної буржуазії для активного виступу проти соціалістичного будівництва у СРСР. У першій половині 30-х рр. ХХ ст. Сталін найбільшу загрозу бачив у **Франції**, яку він визначив як **«найагресивніша і мілітаристська країна з усіх агресивних і мілітаристських країн світу»** [12, с. 29]. Результатом такої оцінки зовнішнього положення стала активізація критики «імперіалістичних» країн з Ліги Націй як «інтервентів», «монополістів» та «жадібних колонізаторів» у радянській пресі протягом 1930 – 1933 рр. Наприклад, у 308 номері газети «Известия» від 7 листопада 1930 р. у статті К. Радека **«Международный кризис, обострения империалистических противоречий и подготовка интервенции против СССР»** описуються протиріччя англійської, американського, французького, італійського та німецького імперіалізму, і йдеться про небезпеку інтервенції «со стороны мировых хищников капитала» [13, с. 2].

Після приходу у Німеччині до влади партії націонал-соціалістів А. Гітлера, що були негативно налаштовані проти СРСР, радянська влада змушена була переглянути зовнішньополітичний курс і шукати союзників серед капіталістичних країн. У результаті,

СРСР вступив до Ліги Націй у 1934 р. і уклав у 1935 р. з Францією договір про взаємодопомогу на випадок можливої агресії в Європі.

На XVIII з'їзді ВКП (б), який проходив у березні 1939 р., партією була розглянута ситуація, яка виникла на міжнародній арені, де говорилося про неминучу «імперіалістичну війну». Країнами-агресорами оголошувалися Німеччина, Італія і Японія, а державами, чії інтереси утискають – Англія, Франція і США. Останні критикувались за те, що вони *«задкують назад і відступають, надаючи агресорам поступку за поступкою»* [14, с. 12, 15].

Слід погодитися із висновком С. В. Єрьоміна, що міф про ворога народу став у 30-і роки фактично основою державної політики сталінського режиму. Підтвердженням тому є факти відкритих судових процесів 1936-1938 рр. з викриття «ворогів народу» [15, с. 58]. Використовуючи пропаганду поганого життя трудівників у капіталістичних країнах, їхні імперіалістичних претензій у сукупності з образом «іноземних шпигунів», радянська ідеологія за допомогою преси створила «образ зовнішнього ворога». Він грав роль потужного чинника мотивації громадян СРСР працювати старанніше над будівництвом комунізму у Радянському Союзі, щоб не дати іноземним агентам зруйнувати світле комуністичне майбутнє.

Під час Другої Світової війни головним завданням радянської пропаганди було підтримати бойовий дух солдат, які воюють, на що і була спрямована діяльність радянської преси. Образ «зовнішнього ворога» у той час замкнувся на нацистській Німеччині, а Франція, Англія і США, що були союзниками СРСР, перестали з'являтися на сторінках радянської преси у негативній тональності. Протягом 1942 – 1945 рр. у радянських газетах і журналах домінували подібні заголовки: «Смерть немецким оккупантам!», «Хуже зверя» «Гнать врага без устали» «Советские патриоты отвечают на приказ Верховного Главнокомандующего товарища Сталина новыми успехами в боях и труде», «Отважный поступок офицера Медведева» [16].

Потрібно зазначити, що під час Другої Світової війни існування та діяльність ОУН УПА надала радянській ідеології ще один привід розвивати образ імперіалістичних агентів, що ховаються в Радянському Союзі, шпигують та намагаються завадити будівництву комунізму. Після закінчення Другої Світової війни, радянська влада активно азялась за боротьбу з «українським буржуазним націоналізмом» та «зрадниками народу» [17, арк. 37].

Друга половина 40-х рр. ХХ ст. стала періодом погіршення взаємин СРСР із союзниками в Другій Світовій війні. У 1946 р. у Фултоні виступив екс-прем'єр-міністр Великобританії В. Черчіль, де висловив занепокоєння «експансіоністським спрямуванням» Радянської Росії, та її «прагненням обернути увесь світ у свою віру», після чого закликає «відмовитися від доктрини рівноваги сил», для того, щоб протистояти загрози поширення комунізму [18, с. 14, 18].

Фултонська промова була сприйнята радянським керівництвом як прямий виклик СРСР і отримала широкий резонанс у радянській пресі. Вже 14 березня, через дев'ять днів після виступу В. Черчіля, у «Правді» з'явилася офіційна реакція радянської влади – інтерв'ю з Й. В. Сталіним. У інтерв'ю Генеральний Секретар ЦК КПРС розцінює фултонську промову *«як небезпечний акт, розрахований на те, щоб посіяти насіння розбрату між союзними державами і ускладнити їх співпрацю»* і відносить Черчіля до *«паліїв війни»* [19]. Після цього в радянських друкованих ЗМІ активізувалась кампанія засудження Англії та Сполучених Штатів. Наприклад, у статті «Історія працює на нас», що була опублікована в гумористичному журналі «Перець» у 1947 р., зазначалось, що *«магнати Уолл-стріту, реакціонери всіх мастей, палії війни всіх рангів»* загрожують волелюбним народам новою війною [20]

Підписання США, Великобританією, Англією, Францією, Канадою, Італією 4 квітня 1949 р. Північноатлантичного договору стало новою віхою в ідеологічному формуванні образу «Заходу». Якщо у 1946 – 1948 рр. основні критичні статті радянських друкованих ЗМІ були присвячені США та Англії, то після створення Північноатлантичного альянсу сильній критиці піддалися усі країни-засновники НАТО, в особливості Франція та Італія, що

критикувались нарівні з Англією. У радянській пресі піднялася хвиля осудження союзу «паліїв війни», «жорстоких колоніалістів», «агресивної вояччини», «імперіалістичних інтриганів». Так, у статті «Гениальный полководец Великой Отечественной войны», що була присвячена 70-річчю Й. В. Сталіна, К. Ворошилов зазначає, що *«Советский Союз, во главе с великим Сталиным, является могучим борцом за мир, за социализм, против реакции и организаторов новой мировой войны, оплотом борьбы сторонников народной демократии против беснующейся диктатуры англо-американского империализма»* [21, с. 5].

Подальшому посиленню ідеологічного впливу радянської преси на громадян УРСР сприяв листопадний Пленум ЦК КП(б)України, на якому 24 листопада 1951 р. була прийнята постанова «Про стан і заходи поліпшення ідеологічної роботи партійної організації України». Згідно з цією постановою, найважливішим завданням газет і журналів визначалась необхідність підвищити роль преси в ідейно-політичному вихованні трудівників. Друковані ЗМІ, при всебічній підтримці партійних організацій, зобов'язувались *«систематично публікувати пропагандистські статті»*, де б *«роз'яснювалась мирна зовнішня політика партії»*, а партійним організаціям західних областей України ставилось завдання активніше *«викривати зрадницьку роль українсько-буржуазних націоналістів – агентури американсько-англійських імперіалістів»* [22, арк. 34, 37. Арк. 41].

Велике значення для формування образу «Заходу» у радянській ідеології мав XIX з'їзд КПРС, що відбувся у жовтні 1952 р. На ньому було підкреслено, що першочергове значення ідеологічної роботи полягає у збереженні радянської держави. XIX з'їзд КПРС чітко визначив, що для СРСР **головну загрозу представляють Сполучені Штати Америки, які «посилено підганяють до війни» інші капіталістичні країни**, насамперед ті, що входять до Північноатлантичного блоку, а також країни, переможені у другій світовій війні, – Західну Німеччину, Італію, Японію [23, с. 131]. У такий спосіб розширювалось коло «ворогів» та прирошувалися його просторові номінації.

На грудневому Пленумі ЦК КП(б) України, який відбувся слідом за XIX з'їздом КПРС, було зауважено, що газети та журнали погано висвітлюють основні тези доповіді Сталіна про переваги соціалістичної системи над капіталістичною, **слабо розкривають «реакційну сутність ідеології імперіалізму»**, не приділяють достатньої уваги викриттю американського імперіалізму з **«його людиноненависницькою звіриною ідеологією»** [24, арк. 12, 13, 14, 15]. Після аналізу помилок у ідеологічній роботі, Пленумом була прийнята постанова від 26 грудня 1952 р. «Про хід рішень XIX з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, геніальну працю товариша І. В. Сталіна «Економічні проблеми соціалізму у СРСР» та заходів щодо поліпшення ідеологічної роботи партійної організації України», де першочерговим завданням визначалось *«Зробити всю ідеологічну роботу наступальною, вийовничою, направити її вістря на викриття ідеології та політики імперіалістичної реакції і її агентури, особливо українських буржуазних націоналістів і безрідних космополітів»*. З цією метою радянські друковані ЗМІ зобов'язували *«посилити на сторінках преси викриття реакційної, антинародної сутності буржуазної ідеології, особливо американського імперіалізму, як світового жандарма і душителя свободи народів»* [25, арк. 11, 16].

На лютневому Пленумі ЦК КП України, що відбувся у 1953 р., розглядали питання практичної ролі ідеології у вихованні радянського громадянина. Важливим фактором мобілізації трудящих на успішне виконання «великих завдань поступового переходу від соціалізму до комунізму» був образ «шпигунів, диверсантів і шкідників [26, арк. 10 – 11]. У результаті 28 лютого 1953 р. ЦК КП України приймає постанову «Про стан і заходи поліпшення ідеологічної роботи у київській міській партійній організації», де перед друкованими ЗМІ було поставлено завдання *«систематично інформувати трудящих про найважливіші політичні події в країні, роз'яснювати питання міжнародного становища і миролюбну зовнішню політику Радянського Союзу, розкрити переваги радянського суспільно і державного ладу перед капіталістичним ладом, викривати політику американських імперіалістів та мерзенну, зрадницьку роль їхніх агентів – українських та єврейських*

буржуазних націоналістів» [27, арк. 13]. Ця постанова в черговий раз підкреслювала, що практичне значення ідеологічної пропаганди полягала у тому, щоб кожен радянський громадянин прагнув підвищувати рівень продуктивності своєї роботи заради великих цілей досягнення комунізму. У рамках пропаганди мирного зовнішньополітичного курсу СРСР і «агресивної політики» капіталістичних країн, подальше поширення радянськими ЗМІ міфу про іноземних агентів, що прагнуть перешкодити розвитку Радянського Союзу, вважалось партією значним мотивуючим фактором.

Упродовж 1953 – 1956 рр. ідеологічна концепція сприйняття країн-членів НАТО залишалась незмінною. У ці роки США, Англія і Франція малювалися в радянській пресі «імперіалістичними паліями війни», що ведуть «загарбницькі війни» у країнах Африки та Сходу. У радянській пресі частіше почали з'являтися статті з поняттям «Захід», однак рамки цього поняття були розмиті. Показовим є випуск газети «Правда» від 18 лютого 1955 р., який був присвячений критиці Паризької угоди. Поняття «Захід» у цьому випуску було доволі абстрактним. Наприклад, у статті під заголовком «Запад ведёт двойную игру?» поняття «Захід» ототожнювався лише із Англією. У цьому ж випуску, у статті «Переговори італійських міністрів в Лондоне», «Захід» ототожнювався із Англією, із США [28].

14-25 лютого 1956 р. у Москві пройшов ХХ з'їзд КПРС, який мав ключове значення для змін у процесі формування образу «зовнішнього ворога». Генеральна лінія радянської ідеології про ключову роль соціалізму у боротьбі з агресивним імперіалізмом продовжувала залишатися незмінною. Тим не менш, на з'їзді було відзначено, що поширення соціалізму силовим шляхом не є необхідним шляхом, і що **«можуть бути створені умови для проведення мирним шляхом корінних політичних і економічних перетворень»**. Виходячи з цього, З'їзд прийняв рішення про втілення у життя ленінських принципів **«мирного співіснування»** різних держав незалежно від їх соціального ладу. У відношенні США, Англії, Франції, Західній Німеччині та Італії головним завданням оголошувалося «вести активну політику подальшого поліпшення відносин» [29, с. 41].

Протягом 1956 – 1958 рр. радянська ідеологія пропагувала боротьбу СРСР за мир, його бажання припинити «гонку озброєнь» і мирно співіснувати з капіталістичним табором. З іншого боку, країни-члени НАТО звинувачувалися у небажанні підтримувати запропонований Хрущова план створення системи колективної безпеки і роззброєння, веденні агресивної зовнішньої політики і нарощуванні військових сил. Так, західні країни-члени НАТО, особливо США, Англія, Франція і ФРН, малювалися у радянських друкованих ЗМІ агресорами, монополістами і нещадними колонізаторами.

На ХХІ з'їзді КПРС, що відбувся у січні – лютому 1959 р., було наголошено, що в СРСР соціалізм переміг не тільки повністю, але й остаточно, що вплинуло й на концепцію образу «зовнішнього ворога». Обговорюючи на з'їзді питання міжнародної політики, було вирішено продовжити курс на нормалізацію відносин з країнами Заходу, а військове протистояння перевести в економічне русло. М. С. Хрущов зазначав, що **«На Заході кажуть, що ми кинули «виклик»... Але це виклик на змагання в мирному розвитку економіки, у підвищенні життєвого рівня народу»**. Тим не менш, була відзначена агресивна політика **«західних держав»** на Далекому Сході і в Арабських країнах, а найбільше побоювання у радянської влади викликало «німецьке питання» [30, с. 72, 75, 76]. Так, поняття «Захід» остаточно увійшло у риторичну партійної верхівки.

Слідом за зимовим з'їздом КПРС, в УРСР у травні 1959 р. відбувся Пленум ЦК КП України, де розглядалися недоліки проведення масово-політичної роботи серед трудящих. Одним з найважливіших завдань на Пленумі було визнано необхідність проведення широкої пропаганди досягнень світової соціалістичної революції та її переваг над системою капіталістичною. [31, арк. 8, 9]. На цьому Пленумі було прийнято постанову «Про стан і заходи поліпшення масово-політичної роботи серед трудящих Сталінської області», яка зобов'язувала партію усіма існуючими засобами впливу на суспільну свідомість широко пропагувати питання міжнародного життя, де **«всебічно розкривати протиріччя**

капіталізму, показувати зубожіння трудящих буржуазних країн, викривати ідеологію і політику ревізйонізму». [32, арк. 13, 15, 21, 22].

Після майже 40 років постійної критики капіталістичного світу та сприйняття країн «Заходу» як прямих ворогів радянської системи, дружні візити М. С. Хрущова до капіталістичних країн стали чимось новим і викликали здивованість не тільки серед радянських громадян, а й у лавах партійних діячів. У тому ж 1959 р. 24 жовтня Пленум ЦК КПУ прийняв Постанову «Про заходи щодо подальшого поліпшення добору, підготовки й виховання кадрів», де перед партійними організаціями ставилось завдання **«постійно роз'яснювати трудящим послідовну мирну зовнішню політику Комуністичної партії Радянського уряду, яка була особливо яскраво продемонстрована під час історичного візиту М. С. Хрущова в США».** Постанова зазначала про необхідність висвітлювати підсумки поїздки М. С. Хрущова, маючи на увазі при цьому **«обґрунтування і творчий розвиток ленінських ідей про можливість і історичну необхідність мирного співіснування соціалістичних і капіталістичних країн»** [33, арк. 10, 13].

У квітні 1960 р. в УРСР пройшов Пленум, присвячений питанням поліпшення ідеологічної роботи в республіці. На Пленумі розглядалося прийняте у 1960 р. ЦК КПРС рішення «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах», у якому визначались зміст, форми й методи ідеологічної роботи у період розгорнутого будівництва комунізму та відмічалась необхідність створення **«нової людини з комуністичними рисами характеру, в подоланні пережитків капіталізму у свідомості людей».** Головним завданням партійної ідеології Пленум визначив всебічне й глибоке **роз'яснення миролюбної зовнішньої політики СРСР і ленінських принципів мирного співіснування.** Постанова відзначала необхідність **ширше вести роз'яснення політичного значення «історичних візитів М. С. Хрущова до США, Франції»** для подальшого послаблення міжнародної напруженості та підвищення авторитету Радянського Союзу. [34, арк. 1 – 3, 9 – 11].

XXI з'їзд КПРС та Пленуми ЦК КПУ спрямували образ капіталістичних країн «Заходу» в нове, більш відповідне тогочасним тенденціям, русло. Якщо у 20-х – 40-х рр. XX ст. головний акцент ставився на те, що «іноземні шпигуни» та «шкідники» з капіталістичних країн ведуть підпільну діяльність проти будівництва щасливого комуністичного майбутнього, то при М. С. Хрущові образ «Заходу» знаходить якісно нові риси. Заява про те, що соціалізм у СРСР переміг не тільки повністю, але й остаточно, перекреслював можливості успішної діяльності «закордонних шпигунів». У понятті радянських ідеологів капіталізм залишався супротивником соціалізму, але тепер СРСР не боїться «іноземних агентів», і продовжує боротися за мир у всьому світі, допомагаючи міжнародному комуністичному руху, постійно приводячи факти переваги соціалізму над капіталізмом, а головним завданням ставало не знайти «закордонного шпигуна», а «наздогнати й перегнати» капіталістичні країни, особливо, США.

Упродовж 1959 р. і першої половини 1960 р. головний акцент радянської ідеології ставився на успішність зовнішньої політики Радянського Союзу в області врегулювання міжнародної напруженості за допомогою дружніх візитів М. С. Хрущова до США та Франції. Майже в усіх статтях радянських друкованих ЗМІ цих років, що були присвячені «Заходу», зустрічались вирази «історичний візит», «дружній візит», «історична зустріч». Наприклад, у жіночому журналі «Радянська жінка» з листопадового номера 1959 р. по травневий 1960 р. у кожному випуску була наявна стаття, що відзначала велике значення «історичного візиту» М. С. Хрущова до США в боротьбі СРСР за мир [35].

Збитий над територію СРСР 1 травня 1960 р. американський літак-розвідник U-2 і подальше поглиблення конфронтації на міжнародній арені у другій половині 1960 – 1961 рр. перекреслили «відлигу» в міжнародних відносинах. Радянська ідеологія повернулася до зображення «агресивного Заходу», де акцент ставився на те, що радянське керівництво усіма силами боролось за збереження миру й проведення політики «мирного співіснування», а «західні країни» нарощували військову міць і відмовлялися вести діалог із соціалістичним табором.

У жовтні 1961 р. відбувся XXII з'їзд КПРС, де різко критикувалися «палії війни», головним змістом світової політики оголошувалася боротьба країн соціалізму проти підготовки нової агресії та війни з боку *«західних держав»*, особливо США. Окрему увагу на з'їзді приділили питанням ідеології, де одним з найважливіших завдань оголошувалося боротьба з пережитками капіталізму у свідомості людей і впливом ворожої буржуазної ідеології [36]. Слід зазначити, що XXII був першим з'їздом, де поняття «Захід» почало використовуватися як ім'я загальне. Так, у партійних колах «Захід» був остаточно пов'язаний з країнами Північноатлантичного блоку.

Зазначений на XXII з'їзді КПРС «вплив буржуазної ідеології» на громадян СРСР був визнаний небезпечним явищем, і це явище вимагало від партії негайних дій щодо його усунення. У 1961 р. ЦК КПРС було прийнято Постанову «Про заходи щодо поліпшення підбору й підготовки пропагандистських кадрів», де основним завданням ставилося відстоювання чистоти марксизму-ленінізму [37, с.3-7].

У серпні 1962 р. відбувся Пленум ЦК КП України, де обговорювалися завдання, поставлені XXII з'їздом КПРС. Постановою ЦК КПУ від 11 серпня 1962 р. наголошувалось про необхідність глибоко й переконливо показувати великі переваги соціалізму та комунізму, миролюбну зовнішню політику Радянського Союзу, «його підтримку національно-визвольного руху пригноблених народів». Партія зобов'язувалась *«всіма засобами розвінчувати підступні агресивні плани імперіалістичних заправил»*, для того щоб *«підвищувати пильність радянських людей, мобілізувати їхні зусилля на зміцнення обороноздатності нашої країни, на збереження миру в усьому світі»* [38, арк. 34-35].

Подальша боротьба радянської ідеології із західною окреслюється на літньому Пленумі ЦК КПУ 1963 р., де 2 липня було прийнято постанову про «Завдання комуністичної партії України щодо виконання рішень червневого пленуму ЦК КПРС про дальше піднесення ідеологічної роботи», де головним завданням ідейно-виховної роботи партії визначалося *«виховання нової людини, підвищення політичної пильності, наступальна боротьба проти імперіалістичної ідеології, пережитків минулого у свідомості людей»*. Розуміючи значний вплив «Заходу» на культуру радянської людини, особливо молоді, у постанові ставився акцент на необхідності *«рішуче виступати проти чужих, ворожих радянському мистецтву тенденцій»* [39, арк. 4, 6, 11].

У 1964 р. у внутрішньому житті Радянського Союзу відбулися значні зміни, М. С. Хрущов був зміщений з посади Першого Секретаря ЦК КПРС, й однією з причин його усунення була названа зовнішня політика, де курс на «мирне співіснування» із Заходом оголошувався занадто м'яким, адже з «імперіалістами ми повинні бути суворішим»[40].

Розглядаючи процес формування образу «Заходу», можна зробити висновок про те, що стратегія радянської ідеології у зображенні капіталістичних країн Західної Європи та США проглядається з 20-х рр. по 60-і рр. XX ст., проте залежно від періоду Захід зображувався по-різному.

Початковим прообразом «Заходу» в радянській ідеології виступала Антанта, як імперіалістичний союз, що протистоїть утвердженню радянської системи і є її неминучим супротивником. До поч. 20-х рр. XX ст. Антанта представлялася найбільш грізним ворогом Радянської Росії, що тільки починала своє становлення як держава.

Наступним асоціативним символом капіталістичних країн «Заходу» стала Ліга Націй. Залежно від зіткнення інтересів на міжнародній арені СРСР і західних країн, предметом жорсткої критики в радянських друкованих ЗМІ ставала та чи інша країна, що входили до Ліги Націй, або ж остання в цілому. Протягом 20-х – сер. 30-х рр. XX ст. Ліга Націй зображувалася радянською ідеологією як імперіалістичний союз з яскраво вираженими загарбницькими нахилами та прагненням зруйнувати СРСР. Після вступу СРСР до Ліги націй у 1934 – 1938 рр., остання розглядалася як партнер, і кількість її критики значно зменшилася. Така тенденція простежується і в 1941 – 1945 рр.

Після закінчення Другої Світової війни, відносини між капіталістичним і соціалістичним таборами загострилися, а створення Північноатлантичного альянсу

повернуло зображення країн-членів НАТО як агресивного блоку «паліїв війни». До 1956 р. поняття «Захід» розглядалося радянською ідеологією лише як супротивник, що прагнув розв'язати ще одну війну.

XX з'їзд КПРС послужив поштовхом до ідеологічних змін у концепції сприйняття «Заходу». Якщо раніше країни-члени НАТО були ворогом, з яким потрібно боротися усіма можливими методами, то з 1956 р. у радянську ідеологію вводиться теза про можливість привести соціалізм до перемоги, не використовуючи силових методів. У 1956 – 1960 рр. «Захід» продовжував освітлюватися радянською ідеологією в негативному ключі, однак введення «політики мирного співіснування» отримало широке висвітлення в радянській пресі, що пом'якшувало класичне сприйняття капіталістичних країн «Заходу» як непримиренного ворога-агресора. Протягом 1959 – 1960 рр. у радянських газетах та журналах стали з'являтися позитивні оцінки окремих подій, пов'язаних з країнами-членами НАТО. Настільки різка зміна ідеологічного вектора потребувала додаткової роз'яснювальної роботи з членами партії.

У зв'язку зі зростанням напруги на міжнародній арені, з 1960 р. західні капіталістичні країни знову стали зображуватися лише в негативній тональності. Крім того, у 1961 р. радянською ідеологією було відзначено посилення впливу «імперіалістичної ідеології» на громадян СРСР. У результаті критика «Заходу» активізувалася не тільки в соціально-політичній, а й культурній сфері. Крім того, у 60-х рр. XX ст. поняття «Захід» остаточно влилося в партійний лексикон, і стало ототожнюватися з капіталістичними країнами Західної Європи та США.

РЕЗЮМЕ

Целью данной статьи является изучение процесса трансформации образа «внешнего врага» СССР в конкретное понятие «Запад», с помощью анализа идеологической концепции советской власти. В статье автор изучает стратегию советской идеологии в изображении стран «Запада», раскрывает особенности введения идеологических маркеров и стереотипов в общественное сознание советской идеологией, выделяет главные прообразы образа «Запада» в 1917 – 1950 гг.

Ключевые слова: идеология, «Запад», образ, «внешний враг».

SUMMARY

The purpose of this paper is to study the process of transformation of the image of the «external enemy» of the USSR in particular the concept of "the West", by analyzing the ideological concept of the Soviet regime. The author examines the strategies of Soviet ideology in creating the image of the «West», reveals the specifics of the introduction of ideological markers and stereotypes in the public consciousness of Soviet citizens and highlights the inverse images of the main concepts of the «West».

Keywords: ideology, «West», image, the «external enemy».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / Г. Шиллер. – М. : Мысль, 1980. – 325 с.
2. Цуладзе А. М. Политическая мифология / А. М. Цуладзе. – М.: Эксмо, 2003. – 384 с.
3. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием / С. Кара-Мурза. – М. : Эксмо, 2009. – 447 с.
4. Почепцов Г. Г. Информационные войны / Г. Г. Почепцов. – К. : Ваклер, 2000. – 280 с.
5. Камардина Н. В. Изменение идеологии советского общества в 1941 - 1953 гг.: на материалах Дальнего Востока СССР: автореф. ...канд. ист. наук: 07.00.02 «отечественная история» / Н. В. Камардина. – Владивосток, 2007. – 21 с.
6. Поппер К. Логика и рост научного знания / К. Поппер. – М., 1983. – 605 с.
7. Фатеев А. В. Образ врага в советской пропаганде / А. В. Фатеев. – М., 1999. – 261 с.

8. Ленин В. И. Империализм, как высшая стадия капитализма / В. И. Ленин. – Полн. собр.соч., т. 27, с. 299 – 426.
9. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Часть I. 1898-1925. - Коллектив авторов. — Сборник документов. – 7-е изд. – М.: Госполитиздат, 1953. – 952 с.
10. XIV съезд Всесоюзной коммунистической партии(б). Стенографический отчет. – Коллектив авторов. – Сборник выступлений и документов цикла «КПСС в стенограммах, документах и материалах», М.: ГИЗ, 1926. – 1038 с.
11. XV съезд Всесоюзной коммунистической партии (б). Стенографический отчет. – Коллектив авторов. – Сборник выступлений, документов и материалов цикла «КПСС в стенограммах, документах и материалах», М. – Л. : ГИЗ, 1928. – 1416 с.
12. XVI съезд Всесоюзной коммунистической партии (б). Стенографический отчет. – Коллектив авторов. – Сборник выступлений, документов и материалов цикла «КПСС в стенограммах, документах и материалах», М. – Л. : ГИЗ, 1930. – 782 с.
13. Известия. – № 308. – 1930.
14. XVIII съезд Всесоюзной коммунистической партии (б). 10-21 марта 1939 г. Стенографический отчет. – Коллектив авторов. – Сборник выступлений, документов и материалов цикла «КПСС в стенограммах, документах и материалах», М. : Госполитиздат – ОГИЗ, 1939. – 744 с.
15. Ерёмин С. В. Функциональные аспекты «образа врага» в работах отечественных исследователей и в курсе обществознания / С. В. Ерёмин // Проблемы всеобщей истории в преподавании обществознания: межпредметные связи. Методические материалы для учителей истории и обществознания и студентов педагогических специальностей. Нижневартовск, 2006. – С. 58 – 61. – Электронный ресурс. – Режим доступа до ст.: http://www.rusgermhist.ru/documents/isledovateli/eremin/eremin_3.pdf.
16. В бой за Родину. – №48. – 1943; Крокодил. – М.:Правда. – 1942 – №25. – 8 с. – С.8; Известия № 21. – 1943; За советскую Родину. – №91. – 1945.
17. Ф. 1, Оп. 1, Спр. 966 – Протокол № 11 пленума ЦК КП (б) У (20 – 24 ноября 1951 г.). – Арк. 37.
18. Документи та матеріали з історії міжнародних відносин періоду холодної війни / Укл. : О. І. Сич, А. В. Мінаєв. – Чернівці: Рута, 2008. – 47 с.
19. Интервью И. В. Сталина в газете «Правда» о речи Черчилля в Фултоне (14 марта 1946 года). – Электронный ресурс. – Режим доступа до ст.: http://www.coldwar.ru/stalin/about_churchill.php.
20. Перець. – К. : Радянська Україна. – № 20, 1947. – 8. с. – С. 2.
21. Правда. – № 355. – 1949.
22. Ф. 1, Оп. 1, Спр. 966 – Протокол № 11 пленума ЦК КП (б) У (20 – 24 ноября 1951 г.). – Арк. 34, 37; Ф. 1, Оп. 1, Спр. 978 – Постановления пленума ЦК КП (б) У (оригиналы). – Арк. 41.
23. XIX съезд ВКП(б) – КПСС (5 – 14 октября 1952 года). Документы и материалы. – Коллектив авторов. – Сборник выступлений и документов цикла «КПСС в стенограммах, документах и материалах», – Сетевая публикация, 2013 – 640 с.
24. Ф. 1, Оп. 1, Спр. 1091 – Протокол №2 пленума ЦК КП Украины. – Арк. 12, 13, 14, 15.
25. Ф. 1, Оп. 1, Спр. 1100 – Постановления пленума ЦК КП Украины. – Арк. 11, 16.
26. Ф. 1, Оп. 1, Спр. 1105 – Протокол №3 пленума ЦК КП Украины от 27 – 28 февраля 1953 г. – Арк. 10 – 11.
27. Ф. 1, Оп. 1, Спр. 1113 – Постановления пленума ЦК КП Украины (оригиналы) от 28 февраля 1953 г. – Арк. 13.
28. Правда. – № 7. – 1955.
29. XX съезд Коммунистической партии Советского Союза. 14-25 февраля 1956 года. Стенографический отчет. Том 1. Коллектив авторов. – Сборник выступлений, документов и

материалов цикла «КПСС в стенограммах, документах и материалах», М.: Госполитиздат, 1956. – 640 с.

30. Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза. 27 января – 5 февраля 1959 года. Стенографический отчет. Том 1. – Коллектив авторов. – Сборник выступлений, документов и материалов цикла «КПСС в стенограммах, документах и материалах», М.: Госполитиздат, 1959. – 592 с.

31. Ф. 1, Оп. 1, Спр. 1547. – Протокол №14 Пленума ЦК КП Украины 19 – 20 мая 1959 г. – Арк. 8, 9.

32. Ф. 1, Оп. 1, Спр. 1555. – Постановления Пленума ЦК КП Украины от 20 мая 1959 р. – Арк. 13, 15, 21, 22.

33. Ф. 1, Оп. 1, Спр. 1582. – Постановления Пленума ЦК КП Украины, Арк. 10, 13.

34. Ф. 1, Оп. 1, Спр. 1670. – Постановление Пленума ЦК КП Украины от 27 апреля 1960 г. – Арк. 1 – 3, 9 – 11

35. Радянська жінка. – К. : Радянська Україна. – № 11 – 12, 1959; Радянська жінка. – К. : Радянська Україна. – № 1 – 5, 1960

36. XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза. 17-31 октября 1961 года. Стенографический отчет. – Том 1. – Коллектив авторов. – Сборник выступлений, документов и материалов цикла «КПСС в стенограммах, документах и материалах», – М. : Госполитиздат, 1962. – 608 с – С. 38 – 40; XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза. 17 – 31 октября 1961 года. Стенографический отчет. – Том 3. – Коллектив авторов. – Сборник выступлений, документов и материалов цикла «КПСС в стенограммах, документах и материалах», — М. : Госполитиздат, М.: Госполитиздат, 1962. – 608 с. – С. 224.

37. О мерах по улучшению подбора и подготовки пропагандистских кадров: Постановление ЦК КПСС, 5 мая 1961 г. – Политическое самообразование, 1961. – №6, с.3-7.

38. Ф. 1, Оп. 1, Спр. 1819. – Постановления пленума ЦК КП Украины (от 11 августа 1962 г.). Текст приветственной телеграммы Центральному Комитету КПСС (оригинал). – Арк. 34,35.

39. Ф. 1, Оп. 1, Спр. 1852 – Постановления Пленума ЦК КП Украины. – Арк. 4, 6, 11.

40. Рабочая протокольная запись *В.Н. Малина* заседания Президиума ЦК КПСС. – Электронный ресурс. – Режим доступа до документу: http://www.hrono.ru/dokum/196_dok/19641014plenum.php.